

NIYAZI BERKES • Unutulan Yıllar

NIYAZI BERKES 1908'de Kıbrıs'ta doğdu. 1927'de İstanbul Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde felsefe ve sosyoloji öğrenimi gördü. Bu sırada aynı fakültenin tarih bölümünden de sertifika alan Berkes, bir süre Ankara'da Türk Ocağı Kütüphanesi'nde ve Türk Eğitim Derneği'nin kurduğu deneme lisesinde öğretmenlik ve müdürlük yaptı. 1934'te üniversitenin yeniden yapılanması sırasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde sosyoloji asistanı oldu. Bir yıl sonra ABD'ye giderek Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde çalıştı. 1939'da Türkiye'ye döndükten sonra Ankara'da Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi'nde sosyoloji doçenti olarak göreve başlayan Berkes, 1945'e kadar burada çalıştı. Aynı yıl tasfiye hareketi sonucunda kürsüsü kaldırıldı. Bunun üzerine gelişen olaylar sonucunda 1952'de yurtdışına gitti. Kanada'da McGill Üniversitesi İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nde önce misafir profesör olarak görev yapan Berkes, 1956'da asli profesör oldu. 1958-1959 arasında bu görevinin yanı sıra Hindistan'da Aligarh Üniversitesi'nde de ders verdi, Pakistan, Endonezya ve Japonya'yı ziyaret etti. Emekli olduktan sonra İngiltere'ye yerleşen Niyazi Berkes, çalışmalarını burada sürdürdü. 18 Aralık 1988'de İngiltere'de öldü.

İletişim Yayınları 406 • Anı Dizisi 20

ISBN-13: 978-975-470-597-3

© 1997 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM

1-8. Baskı 1997-2020, İstanbul

9. Baskı 2021, İstanbul

DIZI KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Sait Kızılırmak

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

NIYAZI BERKES

Unutulan Yıllar

YAYINA HAZIRLAYAN *Ruşen Sezer*

T E Ő E K K Ü R

Hocamın anılarını yayınlamamı önererek bana gösterdiği güven ve verdiği mutluluktan ötürü Fikret Berkes'e karşı duyduğum minnet ve şükranı dile getirebileceğimi sanmıyorum. İletişim Yayınları Yayın Yönetmeni Fahri Aral çalışmalarım sırasında hem bana yol gösterdi hem de işin karışıklığından doğan gecikmeyi anlayışla karşıladı. Mediha Esenel kişisel albümünden istediğim bütün fotoğrafları büyük bir cömertlikle sundu. Aynı cömertliği bana Prof. Dr. Jale Baysal'ın tanıştırdığı Zahide Gökberk'te de buldum. Zahide Hanım bana Niyazi Berkes'in kendisine ve eşi Macit Gökberk'e yazdığı mektupların yanısıra birtakım fotoğraflar vermekle kalmayıp Berkes'le ilgili anılarını da benimle paylaştı. Niyazi Berkes'in anılarıyla çok yakından ilgilenen, belki de Berkes'in anılarına dönmesine neden olan Ayhan Aktar da hocamın kendisine yazdığı mektupların fotokopilerini bana vererek beni mutlu etti. Bütün çalışma boyunca sorunlarımı benimle tartışan Ahmet Kuyaş'tan ilgi ve teşvik gördüm. Fotoğraf seçim ve düzenlemesini ve başka katkılarını burada sayıp dökemeyeceğim Fahri Aral'ın duyarlı ve özenli ustalığına bırakmamla çok iyi ettiğimi okuyucu da anlayacaktır. Elif, Fatoş ve Sedat Sezer, inanılmaz konukseverlikleriyle, başka bir yerde bulunması zor bir çalışma havası yarattılar. Hepsine sonsuz teşekkürler.

RUŞEN SEZER

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
GİRİŞ	
Gençlik Yılları	19
Niçin ve Neyi Yazıyorum?	21
BİRİNCİ BÖLÜM	
İkinci Dünya Savaşı'na Doğru	141
İKİNCİ BÖLÜM	
Savaş Yılları	177
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Turan Devleti	221
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Savaş Yıllarının İç Çalkantıları	241
BEŞİNCİ BÖLÜM	
1943. Kötü Günler Yılı	257
ALTINCI BÖLÜM	
1944. Tornistan Yılı	277
YEDİNCİ BÖLÜM	
Savaş Sonrası Korku - Bocalama Yılları	291
SEKİZİNCİ BÖLÜM	
İki Sorunun öyküsü	307
DOKUZUNCU BÖLÜM	
Demagoji Yılları (1946-1947)	347
ONUNCU BÖLÜM	
Truman Doktrini (Mart 1947)	375
ONBİRİNCİ BÖLÜM	
Üniversiteler Savaşı (1)	397
Üniversiteler Savaşı (2)	437

Ek 1: Lozan'da Öğrenilen Ders	483
Ek 2: [Germanistik Doçentinin Tezkiresi]	492
Ek 3: Berkes'in Oktay Akbal'a Yazıp da Göndermediği Mektup	493
Ek 4: Akbal'ın <i>Cumhuriyet</i> 'teki Yazısı	497
Ek 5: Yine Millî Edebiyat Meselesi	499
Niyazi Berkes Bibliyografyası	503
Dizin	509

ÖNSÖZ

Niyazi Berkes'i bana tanıtan ikimizin de hocası olan Hilmi Ziya Ülken olmuştur. Hocam Hilmi Ziya Ülken bir gün "Montreal'de Institute of Islamic Studies'e gider misin? Bizim Niyazi de orada okutuyor" demişti. Bu soruya 'evet' demem beni yeni bir hoca, bir dosta kavuşturdu. Niyazi Berkes hakkında çok az şey biliyordum. Sabahattin Ali-Nihal Atsız ve Hasan Âli Yücel-Kenan Öner davaları, Köy Enstitüleri, Tan Matbaası'nın tahribi ve Sertel'ler hakkında bir şeyler bilmekle birlikte Berkes ve arkadaşları hakkında bilgilerim fazla değildi. Bütün bu olaylar ve kişiler arasındaki ilişkiler üzerinde de uzun boylu düşünmüş değildim. Bunları ayrıntıları ile kendisinden öğrenecektim, şimdi yayınlanan bu anılarda anlatılanlar, bütün kişiselliğine karşın, önemli birer belgedir. Niyazi Berkes'ten Hilmi Ziya'nın onun da lisedeyken hocası olduğunu, bilirkşi olarak da Berkes'i aklayan bir rapor yazdığını öğrenince çok duygulanmış ve sevinmişim. Hilmi Ziya bana bunları söylememiş, yalnızca 'Bizim Niyazi' demekle yetinmişti.

Niyazi Berkes'i bir bilim adamı olarak ise hiç tanıımıyordum, hiçbir yazısını okumuş değildim. Kanada'ya gittiğinden beri yazıları ancak Batı'nın bilim dergilerinde çıkıyordu. Türk okuyucusunun büyük çoğunluğu, belki de tümü gibi bunları okumak olanağından ben de yoksundum; yoksun olmasaydım okur muydum o ayrı bir konu. Berkes, 27 Mayıs'ın getirdiği görelili özgürlük ortamıyla Türkiye'de ve Türkçe yazma olanağına yeniden kavuştu. Yazılarının Türkçe çıkmaya başladığı 1962 yılında ise ben artık Kanada'da idim ve kendisini de haftada en az üç-dört kez çeşitli nedenlerle,

değişik ortamlarda görüyordum, yazılarını da ilk kez okuyordum. Bu dönemdeki ilk Türkçe yazıları çok kişinin bildiği gibi *Yön* dergisindeki yazıları ile gene aynı yıl çıkan, çok kişinin bilmediği, "Türk Matbaasının Kurucusunun Dinî ve Fikrî Kimliği" (*Bellelen*, XXVI/104, 1962, 715-37) başlıklı araştırmasıdır. Niyazi Berkes'i yazar, bilim adamı, öğretmen, düşünür ve insan olarak aynı zamanda tanımaya başlamış ve onu bu yanlarıyla Montreal'den ayrıldığı 1975 yılına dek sürekli izlemiştir.

Berkes, resmî anlamda olmasa bile, politik bir sürgün olduğu duygusunu hiçbir zaman bırakmamış, hiçbir zaman alışamadığı yâd ellerde içinde hep Türkiye özlemini taşıdığını, çeşitli konuşmalarımızda hep belirtmiştir. Çok sevdiği arkadaşı Macit Gökberk *Toplum ve Bilim* dergisinin kendisiyle yaptığı bir söyleşide (Sayı: 45, 1989) gerçeği yansıtır: Buradan gitti (ki kendisi "kovularak gitmek zorunda kaldım" derdi).

Derginin "Niyazi Hoca 1960'tan sonra son derece popüler oldu. *Yön*'de yazdı, kitapları birkaç kez basıldı. Türkiye'ye dönseydi bir çeşit iade-i itibara uğramaz mıydı sizce?" sorusunu M. Gökberk, söyleşinin dar çerçevesi içinde ancak "Olmadı, kendisinin şiddetle istemesine rağmen olmadı. 12 Mart'tan önce gelmek üzereydi. Tam o sırada darbe oldu, birçok aydın tutuklandı. O zaman gelmekten vazgeçti ve sonra da çok geç oldu, gelemedi artık." diye yanıtlayabilirdi.

1960 sonrası Niyazi Berkes'in, belli bir kesimde, 'son derece popüler' olduğu doğrusu da, laikliğin politik alanda da savunucusu olan Berkes gibi bir düşünür açısından, ülkedeki genel hava pek iç açıcı değildi. Türkiye'deki dinci gericiliğin yükselişi ikimizi de çok kaygılandırır. Bizi bugünlere getiren bu tehlikeli gelişmelerle gerektiğince savaşımayan Türk ilericilerine karşı duygularını 24 Temmuz 1966 tarihinde Zahide Gökberk'e yazdığı mektubunda kendine özgü alaylı biçimiyle şöyle dile getiriyor:

"Memlekette maşallah çok terakkiler var. Her geçen gün gazeteler geldikçe parmak ısırıyoruz. Hani bir İlhan Selçuk da olmasa, çok iyi çok rahat olacak. Herkes memnun olduktan sonra her şeye Nurcular hâkim olsalar ne olur, hakları değil mi? Bence her şeyi onların istediği şekle bırakmalı. Şu Halk Partisi'ni de dağıtmalı. Muvaffak olurlarsa ne âlâ; olmazlarsa halk o zaman bizim şimdi söyleyip de inanmadıklarına inanacak. Esaslı bir fikir bu, değil mi?"

Onu yıllar önce dışarı gönderen politik düşüncenin 60'lı yılların sonlarına doğru silahlı ve bombalı eyleme geçmesi her yurtsever ve demokrat aydın gibi, doğal olarak, onu da üzüyor ve kaygıya düşürüyor, ancak kimileyin kişisel olarak da etkiliyordu. Bunlardan bana sözünü etmediği, M. Gök-

berk'in de doğal olarak *Toplum ve Bilim*'de yaptığı konuşmada belirtmediği bir olayı Zahide Gökberk'e yazdığı bir mektupta buldum:

"İzmir'deki bomba olayı esnasında milliyetçi öğretmenlerden ve komünizmle mücadelelerinden biri savcılığa bir ihbar yapmış. 'Eski komünist ve memleketten kaçak N.B. bu işin arkasındadır. İrtibatı Çeşme'deki karısı kuruyor' diye. (o zamanki eşi Fay Kirby ile ilerde yerleşmek maksadıyla Çeşme'de bir çiftlik kurmaya çalışıyorlardı. R.S.) Savcı yemeden içmeden harekete geçiyor, sabaha karşı Fay'ın yerini polisler basıyor, evrakını alıyorlar.... gönderdiğim birkaç paket vardı. İçinde yıllardan beri çalıştığım ve Osmanlı devlet teşkilâtına ait bir eserin eski harflerle müsveddeleri vardı.... bunları almışlar.... Neticede savcı Fay hakkında adem-i takip kararı veriyor, iftira olduğu anlaşılıyor, fakat benim evrakımı iade etmiyor, takibat açacakmış aleyhime ! ! ! Vesile arıyorlar demek!..."

Bu olaydan iki yıl sonra çok sevdiğini arkadaşı Adnan Cemgil'in "elimde doğdu" dediği oğlu Sinan Cemgil'in ölümü de onu kişi olarak sarsacaktı. Ülkedeki bu havanın Berkes'in Türkiye'de bir ev yaptırarak yerleşmesine engel olup, onu gurbete mahkûm ettiğini yine Zahide Gökberk'e yazdığı bir mektuptan anlıyoruz.

"Benim kaderim böyle. Yersiz yurtsuz bir adam olarak yaşıyorum. Öteki dünyaya dünyanın hangi noktasında azimet etmek üzere hazırlanacağım yerin hangisi olduğunu bile bilemiyorum."

Görüldüğu gibi Berkes'in 12 Mart öncesinde bile Türkiye'ye dönme hakkında ciddi tereddütleri vardı. Hele Nihat Erim başbakan olduktan sonra kardeşi Enver Berkes'in ve kimi arkadaşlarının yaptığı 'gelme' uyarılarına hiç ihtiyacı olmayacağını bu anıları okuyanlar çok iyi anlayacaktır.

Öğrenciliğim süresince (beş yıl) Niyazi Berkes'ten yalnız iki kez ders aldım, ama orada okutulan bütün konuları, okutuldukları süre boyunca onunla sürekli konuşur tartışırdık. Konuşmalar ve tartışmalarımızın herhangi bir sınırı yoktu. Ancak onun öğretici, benim ise öğrenci olarak İslâm dünyası ve Türkiye'nin sorunları üzerinde durmamız doğaldı. Bu konular üzerine gerek derslerinde gerekse ders dışında yaptığı konuşma ve tartışmalarının, benim için çarpıcı, kimi profesörler için ve öğrenciler için rahatsız edici yanı; Kuzey Amerika'da egemen olan Oryantalist gelenek ve düşünceye karşı geliştirdiği laik bakış açısıydı. Bu yüzden, Çetin Özek'in *Din ve Devlet* 'te (Ada Yayınları, tarihsiz) Niyazi Berkes'e "şarkiyatçılara denk düşen bir düşünce biçimi" (S. 353 not.402) ve taklitçilik (örneğin

S.352, not 380) yakıştırmasının kabul edilir bir yanı olmadığını belirtmeden geçemeyeceğim. Hocamın düşünüsüyle, yapıtlarının değerlendirilmesinin yeri burası değil ancak, Edward Said'in Oryantalizm tanım ve eleştirisini neredeyse tamimatına yansıtan aşağıdaki satırları Niyazi Berkes'in Sa'id'den yıllar önce yazdığını belirtmekle yetiniyorum:

"Hıristiyanlığın üniversal bir din olduğu kanısı, Batı uluslarının Hıristiyan olmayan uluslar üzerine egemenliğini kurma aracı olan bir inançtır....Batı historiografisinde Hıristiyan bencilliğinin yanında Avrupa'nın beyaz ırk bencilliği de kaybolmamıştır. Dünya tarihinin merkezi hâlâ Avrupa ırkları ve Hıristiyanlık dinidir. Batı historiografisi bu ikisine aykırı herhangi bir tarih açısını (meselâ, bu arada Marksçı tarih açısını) asla benimsememiştir. Bütün diğer harslar veya uygarlıklar, tarihte hep bu merkezin etrafında ona ya bir şey katan bir hizmetçi veya ona karşı gelen bir düşman olarak görülür. (*Batıcılık, Ulusculuk ve Toplumsal Devrimler*, s. 153.)

Batılılar Atatürk dönemini batıcılık düşmanlığı, Menderes dönemini ise batıcılık sevgisi dönemi olarak anlarlar. Onun için gericilik düşünüşünün mutlaka batıcılık karşıtı ve batılaşma düşmanı olduğunu sanmak nasıl yanlışsa, Atatürkçülüğü de sırf batıcılık ve batılaşma sanmak yanlıştır. (a.g.e., s. 177.)

Emekli olup olmamak üstüne hayli düşünmüş bir defasında benimle de konuşmuştu, belki de bana danışmıştı demeliyim. Üniversitenin sağladığı imkânlardan yoksun kalma diye bir durum söz konusu olabilirdi. Ancak emekliliğini, en çok, iki yıl daha erteleyebilirdi. Hiç olmazsa ilk yıllarında emekli olmaktan pek memnun olmadığı Macit Gökberk'e yazdığı 29 Eylül 1976 tarihli bir mektuptan anlaşılabilir:

"Nedense asıl bu yıl emekli olduğumun daha çok bilincine vardım. Uyuşukluğum galiba bundan. Bu yıl iyice anlamsızlaştığımı daha çok fark ediyorum."

Hocam burada kendisine haksızlık etmiş besbelli, çünkü bu tarihten çok sonraları da okumak ve yazmakla meşgul olduğunu, bu anıların yanısıra daha sonraları ortaya koyduğu yapıtları, yazdığı mektuplar ve katıldığı konferanslar açıkça gösteriyor.

Bundan sekiz yıl önce Londra'dan gelen bir telefonla öğrendim Niyazi Berkes'in öldüğünü. Telefon eden Nilüfer Kuyaş'tı. Ağabeyi Ahmet, daha önce bana Nilüfer'in geleceğini söylediği için, telefonu açar açmaz sevinçle "hoş geldin" dedim. Dedim ama Nilüfer kötü bir haber vermek için ara-

diğını söyleyip ardından da “Dün Niyazi Berkes’i yitirdik, başın sağ olsun.” dedi. Donakalmıştım. Nilüfer *BBC*’den birisinin benimle Niyazi Bey hakkında bir söyleşi yapmak istediğini söylüyordu, içinde bulunduğum şaşkın duruma karşın ‘hayır’ demem olanaksızdı. Söyleşiyi yapan kişinin hocamın en yakın, en eski, en sevdiği, üstelik yazgıdaşı bir dostu Pertev Naili Boratav’ın yeğeni Ferhat Boratav olması konuşurken sürekli aklımda idi. Neler söylediğimi hatırlamıyorum ama o koşullar altında sorulara doyurucu yanıtlar verdiğimi hiç sanmıyorum. Aradan iki üç gün geçtikten sonra Berkes’in oğlu, arkadaşım Fikret telefon ederek babasının, yıllardır yayınlanmasını beklediğim, anılarının yayımlanmasına katkıda bulunup bulunamayacağını sormuştu; yanıtlam doğa olarak sevinçli bir ‘evet’ idi. Fakat daha sonraları ikimizin de elinde olmayan nedenlerle işe başlayamadık. Yıllar sonra, ben artık Türkiye’de iken, Fikret’ten bir telefon daha geldi; bu kez somut adımlar atarak işe giriştik. Şimdi Niyazi Berkes’in anılarını yayımlamak ödevi ve mutluluğu bana düşmüş durumda, bunu sağlayan hocam oğlu Fikret’e ne denli teşekkür etsem azdır.

Niyazi Berkes bana anılarını hiçbir zaman anı olarak anlatmamış, bu anıları, hep Türkiye üzerinde konuşurken gerekli olduğu için sözkonusu etmiştir. Bu kitabın okuyucuları ise bir anlamda benim yıllar boyunca Niyazi Berkes’ten dinlediklerimin daha düzenli bir biçimini okuyacaklardır.

Fikret’in eline geçen “anılar” klasör içinde ve çok karışık bir durumdaymış. Birbirlerine yapııştırılmış yarım sayfalar kimi yerlerde ayrılmış, düşmüş daha da karışık bir duruma gelmiş. Berkes’in anıların kimi yerlerindeki notlarından, bunların yazımı için 1980-81 yıllarına dek çalıştığını tahmin ediyorum. Sonraki yıllarda bir tür *editing* ve kesip biçmelerle uğraşmış olsa gerek. Bu yıllarda ise hocamın sağlığı iyi sayılmazdı. Karışıklık ve düzensizliği buna bağlıyorum yoksa hocam benim bildiğimce çok düzenli bir kişiydi. Fikret bana aktarmadan önce anıları düzene koymaya çalışmış ama sonunda bu işi benim üstlenmemin daha doğru olduğuna karar vermiş. Fikret Berkes’in “redaksiyonu için hem sabır, hem bilgi, hem detektiflik gerek” dediği bu kitabı iyi bir duruma sokmak için elimden geldiğince çaba harcadım, umarım hocamın anlatmak istediklerini ortaya, çok bozmadan çıkarmışımdır. Olması kaçınılmaz kimi eksiklik ya da yanlışlıklar* için okuyanın, yukarıda anlattığım durumu göz önünde tutarak, anlayış gösterecekleri de bir başka umudum. Bundan ayrı olarak, okuyucu bölüm başlarında içindeki konuları bildiren başlıkların, bölüm içindekilerle tutar-

---

(*) Kopukluk olan ya da olduğunu sandığım yerler (...) ile eksiklik olduğunu sandığım yerlerde bunu [ ] içine koyduğum sözcük ya da harflerle gösterdim.

sızlık sergilediğini görecektir. Berkes, kitabını kendi düzenlemiş olsaydı, hiç kuşkusuz bu tutarsızlığı giderirdi. Ben bu durumu pek büyük bir sorun olarak görmediğim için olduğu gibi bıraktım.

Niyazi Berkes'in bu anılarının büyük bir bölümünü, kimi öykülerini birkaç kez olmak üzere, kendi ağzından dinlemiştim. Bunları yazdığını da biliyordum, emekli olduktan (1975 yazı) bir süre sonra da yayınlamasını sürekli bekleyip durdum. Fakat anılar gecikme bir yana, çıkmadı bile. Bunun nedenini Zahide Gökberk'e yazdığı 23 Temmuz 1981 tarihli mektubu, bir anlamda, açıklıyor:

“Önemli biri olsaydım, oturur “hatırat”ımı yazardım. Fahir'in [İz] size sözünü ettiği bu olsa gerek. Çünkü daha Kanada'da iken çocukluğum, Ankara'daki ilk izlenimlerim, Amerika'ya gittiğim zamanki bazı sahneleri vakit buldukça yazmıştım. Birkaç yerini ona okumuştum. O zamandan beri 'Çok ilginç, yayınlamalısın' der durur. Anlaşılan size de söylemiş. Yazsam bitirsem ne olacak? Kim okuyacak? Ne işe yarayacak? Tek yararlılığı beni meşgul edecek bir çeşit *hobi* olabilmesi. Bazı kişiler kelebek koleksiyonu yapar, fotoğraf albümü düzenler, başkalarına da gösterir. İşte onun gibi bir şey. Fakat bir hayat üzerine böyle bir şey yapmak yürek, duygu ve düşün güçlükleri ve dayanıklılığı ister.”

Aradan geçen bunca yıla karşın –Fahir İz, 1970 ya da 71'deki kısa bir iki ziyareti dışında, 1968/69'da Kanada'da idi– “anılar” basılmamıştı ama, anlaşılan Fahir İz işin ardını bırakmamış, hâlâ üsteliyordu, ancak bu tarihlerde Niyazi Berkes büyük bir olasılıkla bunları yayınlamaktan vazgeçtiği izlenimini veriyor. Zahide Gökberk'e yazdığı 27 Nisan 1985 tarihli mektubunda Niyazi Berkes “...Son yazdığı mektupta kendisine [Fahir İz'e] vaktiyle Kanada'da iken, yazmakta olduğum anılarımdan bir parça okumuşum. Hatırlamıyorum. O, 'Çok ilginç, onu bastırmalısın' diye sıkı tavsiyede bulunuyor. Mektubunu alırsam soracağım kendisine okuduğum parça neresiydi? Ben onların hepsinin yayınlanabileceğini sanmıyorum bu günlerde. Üstelik kimi alâkadar eder? Niyazi'nin üniversiteden nasıl ve neden atıldığının öyküsü?” diye yazıyordu.

Başkalarına kendisini anlatmaktan bir tür utangaçlıkla çekinir gibi bir hali var Berkes'in. Bu duygusu Ayhan Aktar'a yazdığı mektupta (20 Kasım 1983) daha da belirgin:

“Sözünü ettiğin anıları ben unutmuştum. Tavanarasından çıkarıp, baktım. Bir benim kişisel anılarım, bir de yalnız bir dönemin öykü-

sü var. İki de yıllar önce yarım kaldığı yerde bırakılmış. Bunları 'anlatmanın zamanı gelmiştir' diyorsunuz. Şaka mı yoksa ciddi mi bu söz?"

Ancak Ayhan'ın direktmesinin onu harekete geçirdiği ve "anılar" üstüne daha çok ve daha ciddi düşünmeye başlattığı da bir gerçek. Berkes için, Ayhan gibi genç kuşaktan bir entelektüelin düşünceleri daha önemliydi hiç kuşkusuz; Gökberk'ler ve Fahir İz kendi kuşağından kişiler, üstelik de çok eski ve en iyi arkadaşları idiler ne de olsa. Ayhan'ın üstelemesi üzerine, benim tahminime göre bitmiş olması gereken anılara yeniden el atma benziyor, işte 8 Aralık 1983'te Ayhan'a yazdığı mektupta "durup dururken başıma iş çıkardın, ben o anıları unutmuşum bile. Sen unutmuşsun. Peki ne oldu? İçime bir kurt düşürdün... Onları buldum. Derken kendimi tutamayıp, şurasına burasına değinen düzeltmelere başladım" demekle kalmıyor, "kim basacak, kendi cebimden bastırarak kadar param yok, bir bildiğin var mı?" diye de soruyor.

Niyazi Berkes'in anılarının bir bölümü bizim alıştığımız türden değil. Bunu kendisi de anılarının en başında söylüyor:

"Okuyacaklarınızı, sözünü ettiğim yılların anıları biçiminde yazmaya başlamışken, geçmiş yılların kazandırdığı açının ışığı altında olayların nedenlerini, kaynaklarını, bunların belgelerini araştırma ve inceleme işine koyulunca, yazdıklarım bilinen anlamda "anılar" olmaktan çıktı; bir inceleme ve eleştirme biçimini aldı. Kişisel anılar olarak yer yer yazdıklarım ikinci plânda kaldı. Dönemin benim kendi anılarım açısından da görebildiğim yönlerinin asıl önemi, bugünkü siyasa ve düşün alanındaki durumun kökenlerinin nasıl o dönemde olduğunu göstermesinde olacaktır. Burada kapsanan olayların unutulduğu bir zamanda, onları anlatmanın geçerliği ile yararlılığı olup olmadığını çok düşündüm. Belki geçerliği yok, fakat, (özellikle neden unutulduğunu tanıtmanın) yararı olacağı sonucuna vardım."

Burada sözü edilen olaylar "Niyazi'nin üniversiteden neden ve nasıl atıldığıнын öyküsünü" kapsıyor ve Niyazi Berkes'in sanısının tersine herkesi 'alâkadar' ediyor. Bu öykü de, düz anı biçiminde değil de ancak Berkes'in yaptığı gibi bir 'araştırma' ve 'eleştiri' biçiminde anlatılabilir. Hiç kuşkusuz Pertev Nailî Boratav ve Behice Boran'ın kendi "atılma öykülerini" anlatmamış olmaları, yakın tarihimiz bakımından bir eksiklik. Niyazi Berkes'in anıları, ne ölçüde olduğunu şu anda söyleyemezsek bile, bu eksikliği bir ölçüde giderecektir. Geçen yıl babası Pertev Nailî Boratav'ın savun-

masının özetini yayınlayan (*Marksizm ve Gelecek*, Sayı:5 Bahar, S. 134-43,1995.) Korkut Boratav, savunmanın tümünü de "davanın açılmasına neden olan konularda" Boratav'ın "görüşlerini özetlediği ve CHP iktidarının son yıllarına damgasını vurmuş olan ideolojik ve politik ortama biraz ışık tuttuğu için ilginç olabileceği...." düşüncesiyle yayınlacağını muştuluyor. Pertev Hoca'nın savunmasını Berkes'in anılarını okuyanların dört gözle bekleyeceklerinden eminim.

Boratav savunmasında kendisinin ülkede hâkim olmaya başlayan çarpık bir milliyetçilik anlayışının yanlılarınca suçlandırıldığını söylüyor. Berkes, çeşitli kitaplarında milliyetçiliğin Türkiye'deki gelişmelerini incelediği için onun milliyetçilik anlayışından burada söz etmeme gerek yok. Ancak, kendisini ve iki arkadaşını üniversiteden attıran, sürgünlere gönderen, bir arkadaşını, Sabahattin Ali'yi öldürten, Tan Matbaası'nı yıktıran ideolojinin hâlâ, akademik çevrelerde bile, milliyetçilik sanılmasının onu ne denli rahatsız ettiğini göstermesi bakımından 5 Aralık 1979 tarihli bir mektubunda Zahide Gökberk'e anlattığı öyküyü okura aktarmalıyım:

"İki üç yıl önce.... bir genç.... ziyaretime gelmişti.... doktora için 'Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesi' adlı bir tez yazmış, onu basacak bir yer varmış, benim okuyup fikir vermemi istiyordu.... tezini almaya geldiğinde kendisine tezinin çok iyi olduğunu, yalnız adının yanlış olduğunu söyledim. Zavallı çok şaşırıldı. Anlattım: 'Sizin tezinizde anlattığınız Türk milliyetçiliği değil, Turancılığın tarihidir. Bakın tezinizde Alparslan Türkeş, Nihal Atsız bile var. Onlarla mülâkatlar yapmışsınız. Ama Mustafa Kemal adında bir adamın adı bir kere bile geçmiyor. Bu adamın Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde demek ki hiç rolü olmamıştır. Bir ülkede bir milliyet birliği, bilinci ve ona göre bir tarih açısı gelişmeden dünyanın başka yerlerinde ırkdaşları bile olsa onların peşinde koşmaya kalkışmak mı oluyor milliyetçilik?' demiştim."

Sanırım birkaç söz de Berkes'in biçemi üstüne etmem gerek. Berkes sanatın her türü ile ilgili idi. Kendisiyle bir günde iki ayrı sinemaya gittiğimiz zamanlar hiç aklımdan çıkmayan anılardır. Sinema, tiyatro ve edebiyatı yakından izlerdi. O söylemeseydi Montreal'de Ferhan Şensoy'un bir oyun sahnelediğini bilmeyecek belki de Ferhan'la tanışamayacaktım bile. Sanatçı değil de, bilim adamı olduğuna bir tür hayıflanırdı. Bana türlü vesilelerle söylediği bir söze anılarının arasına her nasılsa sıkışmış eski harflerle yazdığı bir notta rastladım, bunu yalnızca belleğime dayanarak anlatmamam ise ayrı bir mutluluk:

“Zaten hep söylerim: ‘Ben insanları tanımıyorum. Aklımca toplumları tanırım ‘hattâ’ uzaktan... olanların ya da olacakların kokusunu alırım. Öyle olduğu halde kişileri tanımam.’ Galiba bu yüzden hayatta en çok olmak istediğim roman yazarlığı bana hiç nasib olmamıştır.”

İçindeki romancılık isteği onu kuru yazan bir kişi olmaktan kurtarmış olsa gerek. Yazmasa da ben onun anılarını bir roman tadıyla okudum, umarım başkaları da aynı tadı bulur.

Türk aydınının tarih ve kültür sorunları karşısında düştüğü şaşkınlığı anlatırken söylediği “Kımız içmeğe kalktılar; mideleri bozuldu, gene rakıya döndüler.” (“Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler”, *Yön*, 1965. Sa. 147.) sözlerinin benzetme sanatının çarpıcı bir örneği olması gerektiğini dolayısıyla da o denli hayıflanmaması gerektiğini kendisine söylediğimde, gülerек bunun sanatla ilgili olmayıp tarihsel bir gerçek olduğunu söylemişti. Meğer Ziya Gökalp, Fuat Köprülü ve daha birkaç Türkçünün, Tatarın birine kımız yaptırıp içtikten sonra “Ne berbat şeymiş bu meret” diye koro halinde kusmalarıymış tarihî gerçek... Bu hicivli dilin onun kolay ve zevkle okunmasını sağladığını, Şevket Pamuk da *Türkiye İktisat Tarihi*’nin eleştirisinde (*Toplum ve Bilim*, 45. 1989. s. 15-17) özellikle vurguluyor: “Hiç şüphesiz her iki cildin de büyük bir ilgi görmesinin bir nedeni kolay okunabilir ve renkli bir dille yazılmış olmaları (s. 16).” Niyazi Berkes’in *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi* çalışmasını..., Osmanlı toplumunun yapısını ve ekonomisinin temel özelliklerini iyi bilen bir toplum bilimcinin renkli bir dille yazılmış bir yorum denemesi olarak değerlendirmek doğru olur. Bu iki cildin, bu satırların yazarı da dahil olmak üzere, bir kuşağa Osmanlı iktisat tarihini öğrenme merakını ve zevkini vermeğe başardığını da özelliklere ekleyeyim.”

Berkes anılarını yayınlamadı mı, yoksa yayımlamaktan vaz mı geçti? Mektuplarının okuyanda bıraktığı izlenime dayanarak bu konuda bir karara varmak güç. Ama gerçek hangisi olursa olsun, yayımlanmaması büyük bir kayıp olacak olan, bu anıların ortaya çıkmasını oğlu, sevgili dostum, Prof. Dr. Fikret Berkes’e borçluyuz.

Niyazi Berkes’in yapıtlarını okuyup da onu tanımamış arkadaşlarıma onu elimden geldiğince anlatmaya çalışmak bana hep mutluluk verirdi. Şimdi daha geniş bir okur kitlesine Türk politik tarihinin önemli bir döneminde yer alan “Niyazi’nin öyküsü”nü sunmakla mutluymum.